

PRILOG REGIONALNOJ PODJELI JUGOSLAVIJE*

JOSIP ROGLIĆ

Upoznavanje biti, značenja i međusobnih odnosa regija najvažniji je i najprivlačiviji element geografije. Značenje i povezanost Jugoslavije kao cjeline i bogatstvo i raznolikost njenih sastavnih dijelova specifične su osobine, koje na prvi pogled izgledaju u kontradikciji — poteškoća koja objašnjava često nedovoljno poznavanje iznutra i neshvaćanje izvana.

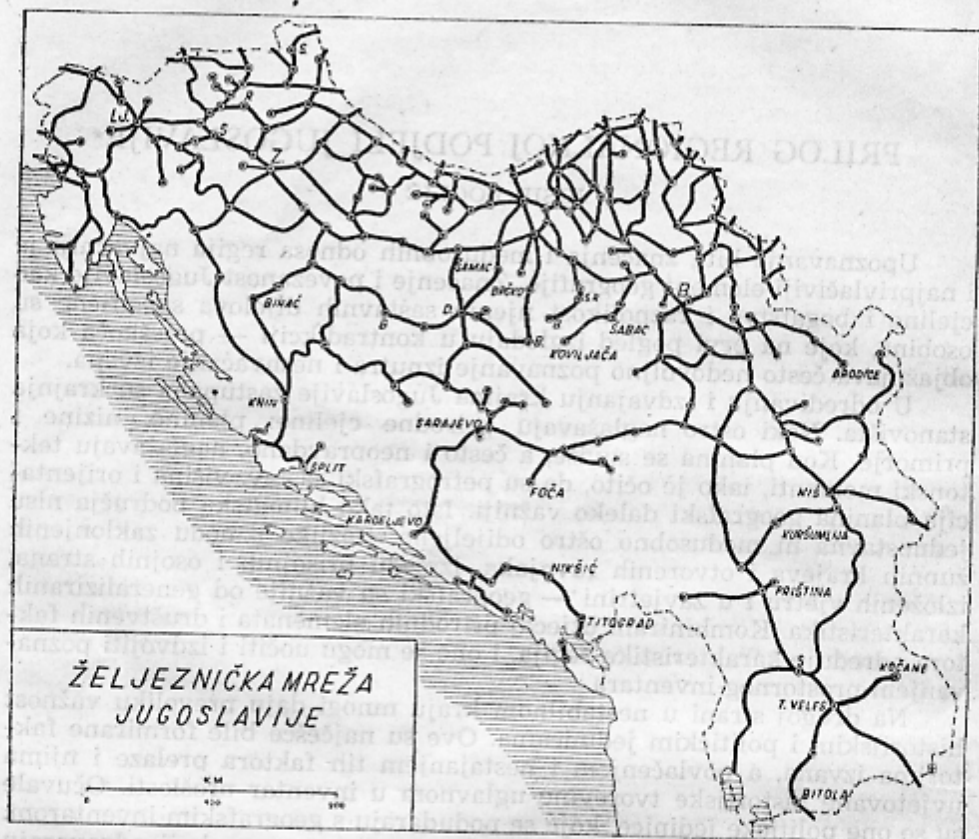
U određivanju i izdvajanju krajina Jugoslavije zastupana su krajnja stanovišta. Neki oštro naglašavaju prirodne cjeline: planine, nizine i primorje. Kod planina se suviše, a često i neopravdano, naglašavaju tektonski momenti, iako je očito, da su petrografski sastav, visina i orijentacija planina geografski daleko važniji. Isto tako klimatska područja nisu jednostavna ni međusobno oštro odijeljena. Razlike između zaklonjenih žurnih krajeva i otvorenih ravnjaka, između prisojnih i osojnih strana, izloženih vjetru i u zavjetrini — geografski su važnije od generaliziranih karakteristika. Kombinirani utjecaj prirodnih elemenata i društvenih faktora određuje karakteristike regija, i one se mogu uočiti i izdvojiti poznavanjem prostornog inventara.

Na drugoj strani u nestabilnom kraju mnogi daju preveliku važnost historijskim i političkim jedinicama. Ove su najčešće bile formirane faktorima izvana, a povlačenjem i nestajanjem tih faktora prelaze i njima uvjetovane historijske tvorevine uglavnom u inventar prošlosti. Očuvale su se one političke jedinice, koje se podudaraju s geografskim inventarom. U našem historiografskom gledanju ima mnogo nazora, koji odgovaraju tuđem gledanju.

Gotovo četiri decenija zajedničkog i često burnog života na prostoru, koji — površno gledan — izgleda prirodno kontrastan a društveno-historijski raznorodan, donijela su odgovarajuće posljedice i nameću pouku. Izdvajanje našeg državnog prostora prema prividnim reljefnim pojasima postalo je nerealno, kao što se i vraćanje na historijske iluzije pokazalo naivnim i opasnim. Kompleksno geografsko gledanje ukazuje, da je državni prostor povezana cjelina, u kojoj se mogu izdvojiti pojedine regije, i to kao funkcionalni dijelovi cjeline. S tog kompleksnog, odnosno geo-

* Glavne ideje ovog članka izložene su na redovitom sastanku Geografskog društva Hrvatske, 19. XI. 1951. Analogne misli zastupao je istovremeno i njemački geograf K. Kayser (članak prikazan u Geografskom glasniku br. XIV—XV str. 165—166). Smatramo, da je od koristi, da se slijedeće ideje iznesu pred široki geografski krug radi poticanja diskusije o ovom važnom problemu — to je prvenstvena zadaća redaka, koji slijede.

grafskog stanovišta smatramo, da se na jugoslavenskom teritoriju nameće podjela na dva osnovna regionalna elementa: planinska jezgra i rubni pojas.

Sl. 1. Željeznička mreža Jugoslavije.

Jasno se izdvaja gušća mreža rubnog pojasa i relativno bespuće planinske jezgre. Historijsko-politički razlozi objašnjavaju nepostojanje veze duž primorja, spoja na jugoistoku kao i razlike u gustoći pojedinih dijelova rubnog pojasa.

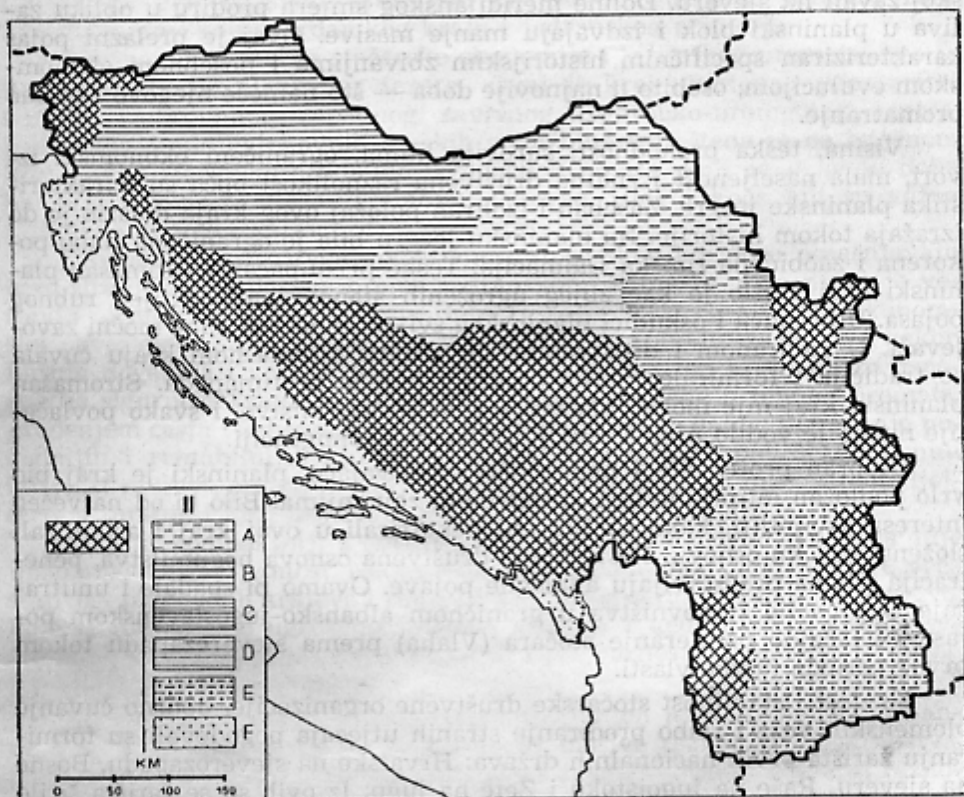
Fig. 1. Le réseau ferroviaire en Yougoslavie.

Le croquis met en valeur l'opposition entre les régions périphériques où la densité du réseau est élevée et le noyau central, où les communications sont rares. L'absence de voies ferrées le long du littoral, le développement insuffisant des relations en Sud-Est, l'inégalité de développement entre les différentes régions périphériques s'expliquent par des raisons historiques et politiques.

Planinska jezgra — pod tim imenom podrazumijevamo kraj, kome su planine odredile osobine. To je kraj male ekonomske vrijednosti. Uz visinu imaju odlučujuće značenje vrste stijena. Planinska jezgra ima izgled trokuta. Katete ovog trokutnog prostora jesu posavsko-kupska nizina na sjeveru i meridijanske doline Srbije na istoku; dok se hipotenuza proteže duž jadranske obale. Međe nisu na svim stranama podjednako izrazite

i prijelazi su prema okolnim regijama postepeni. Zbog ove neizrazitosti međa i zbog njihova kolebanja variralo je tokom vremena i društveno značenje planinskog kraja.

Vežu i prijelaz prema alpskom kraju na sjeverozapadu čini suženi planinski pojas Kapele, Velebita, Sniježnika i Javornika. U ovom dijelu

Sl. 2. Glavne regije Jugoslavije.

I, planinska jezgra i granični planinski krajevi; II, rubni pojas: A) Vojvodanska nizina; B) hrvatsko-slovenska regija; C) srednja Srbija; D) sjeverobosansko-posavski kraj; E) metohijsko-varcarska regija i F) primorje.

Fig. 2. Principales régions de Yougoslavie.

1. Bastion montagneux et régions montagneuses frontalières. 2. Régions périphériques: A) Plaines de Vojvodine. B) Région croato-slovene. C) Serbie centrale. D) Bosnie septentrionale et Posavina. E) Régions de la Metohija et du Vardar. F) Littoral (Primorje).

približuju se na manje od 100 km zračne udaljenosti panonska zavala i mediteranski odnosno jadranski kraj — veze između ovih različitih i važnih regija stalno su se održale i tim vezama moramo dati značenje veće od reljefnih poteškoća, koje su ih otežavale. U ovom uzanom planinskom pojasu prijevoji su važniji od vrhova.

Metohijsko-kosovska zavala i dolina Drima na jugoistoku predstavljaju izrazitu među. Župne zavale su međusobno i s jadranskim primorjem povezane u pojas relativne pitomine, za koji su vezana značajna društvena zbivanja. Tim prolaznim krajem vršena su etnička, trgovačka i vojna gibanja, i on je bogat historijskim spomenicima.

Planinska jezgra najpostepenije i najsloženije prelazi prema panonskoj zavali na sjeveru. Doline meridijanskog smjera prodiru u obliku zaliva u planinski blok i izdvajaju manje masive. Ovaj je prelazni pojas karakteriziran specifičnim historijskim zbivanjima i posebnom ekonomskom evolucijom, osobito u najnovije doba — što nameće njegovo zasebno promatranje.

Visina, teška prohodnost, surovija klima, ograničeni ekonomski izvori, mala naseljenost i znatna društvena raznolikost opća su karakteristika planinske jezgre. Zaseban i izoliran položaj ovog kraja dolazio je do izražaja tokom historije. Na planinsku jezgru bila je ograničena slabo pokorena i zaobiđena rimska Dalmacija. Teško pristupačan i siromašan planinski kraj služio je kao zbjeg ugroženih stanovnika bogatijeg rubnog pojasa. U bespuću i oskudici planinskog svijeta lomili su zube moćni zavajevači. U izoliranom i društvenim zbivanjima siromašnom kraju čuvala se tradicija i formiralo žarište otpora i kvasac protunapada. Siromašan planinski kraj nije mogao ukazati trajno gostoprimstvo, i svako povlačenje nužno je vodilo prema novoj eksploziji i remigraciji.

Otporan protiv sile i neprivačiv za osvajače, planinski je kraj bio vrlo podložan miroljubivijem društvenim zbivanjima. Bilo bi od najvećeg interesa osvijetliti, kako su Slaveni penetrirali u ovaj kraj i asimilirali složenu etničku osnovu. Raširenost i društvena osnova bogumilstva, penetracija islama predstavljaju analogne pojave. Ovamo bi spadale i unutrašnje fluktuacije stanovništva u graničnom albansko-jugoslavenskom pojasu i značajno pomjeranje stočara (Vlaha) prema sjeverozapadu tokom prvog perioda turske vlasti.

Krutost i stabilnost stočarske društvene organizacije, uporno čuvanje plemenskih veza i slabo prodiranje stranih utjecaja pogodovali su formiranju žarišta prvih nacionalnih država: Hrvatske na sjeverozapadu, Bosne na sjeveru, Raše na jugoistoku i Zete na jugu. Iz ovih su se žarišta širile države u bogatiji rubni dio nacionalnog prostora, iskorišćujući periode slabosti stranih okupatora. Ova uloga povlačenja u obrani i žarišta u protunapadu potvrđena je i došla je do osobitog izražaja tokom NOB-e i društvenih zbivanja, koja su s time povezana.

Planinska jezgra nije jednoličan kraj, u njoj možemo izdvojiti više manjih područja sa zasebnim i specijalnim osobinama. Ova unutrašnja raznolikost predstavlja dalju i važnu značajku našeg kraja. Izdvojiti ćemo samo naivaznije sektore.

Južnim dijelom planinske jezgre od primorja na zapadu do poibarskog kraja na istoku proteže se svod ravnjaka prekinut zavalama polja i dubokim dolinama rijeka. Ovaj prohodni kraj, bogat planinskim pašnjacima u najvišim dijelovima, bio je pogodan za stočarska kretanja između župne Humine i visokih planina, što je olakšalo organizaciju karavanskog prometa. Dolomitsko-vapnenački sastav i izbivanje starije nepropusne podloge

na visokim planinama osiguravali su kvalitetu ispaše i ljetnu opskrbu vodom.

Stočarska kretanja nametnula su rano uređenje pravno-posjedovnih odnosa i sigurnost putova. Stočni višak i potrebe stočara davali su osnovne elemente za trgovačku razmjenu, koju su olakšavali pokretljivost stočara i bogatstvo tegleće stoke. Stočarski kirijaši omogućili su prijevoz robe između moravsko-povardarskog kraja i jadranskog primorja.

U vremenu pretežno stočarske ekonomije i kirijaškog prometa, ovo je najznačajniji dio planinske jezgre. Ovaj je kraj uvjetovao prosperitet i ulogu Dubrovnika, zapadnog završnog trgovačko-prometnog centra. I glavnina srednjevjekovnih srpskih zadužbina smještena je na istočnom kraju ovog stočarsko-prometno-trgovačkog pojasa, koji je u svoje doba bio prava novčana staza. Trebinje, Avtovac, Ulog i Foča bili su važna raskršća i uporišta karavanskog prometa.

Prohodnost i društvena povezanost stočarskog koridora objašnjavaju brzo širenje raške države prema jadranskom primorju, a za njega je vezano i formiranje Hercegovine u doba raspada bosanske države. Ekonomska povezanost kraja i stoljetna tradicija objašnjavaju, zašto se i nakon burnih događaja i velikih političkih promjena u ovom kraju ubrzo uspostavlja sigurnost kretanja. Tek su radikalne promjene u tehnici prometa, građenjem cesta i željeznica kroz dotada izbjegavane doline i uvođenje pogodnijih i rentabilnijih kultura (kukruz, duhan, loza, povrće), potisnuli kirijaški promet, umanjili relativno značenje stočarstva i ojačali poljodjelstvo, a time je i kraj izubio prijašnje društveno značenje.

Južniji, kompaktniji i suroviji planinski dio Crnogorskih Brda nije imao analognu vrijednost. Nedostatak zimovališta analognog Humini, veća surovost planinskih krajeva i reljefne poteškoće ograničavali su stočarstvo, koje je uvijek bilo ugroženo surovim zimama i nedostatkom zimske rezervne hrane. Ovo objašnjava društvenu nesigurnost u području nemirne i nestabilne etničke granice.

Sjeverni segment planinske jezgre raščlanjen je dolinama meridijan-skog smjera, između kojih su planinski masivi različitog prostranstva. Prisustvo i složen izgled dolina (sutjeske i zavale) odražava utjecaj raznovrsnih, pretežno nepropusnih stijena. Župnije i agrarno bogatije zavale stara su žarišta života. Njihovu su vrijednost povećala bogata ležišta ugljena i uređenje suvremenih prometnih veza (ceste i željeznice). Starije naslage planinskih izoliranih masiva bogate su raznim rudama, osobito metalima. Suprotno Hercegovini, stara je Bosna imala glavna žarišta života u dolinama. Mozaički sklop i raznolikost pejzaža niene su karakteristične osobine. Bosna je orijentirana prema sjeveru, kamo i otječu njene rijeke. Zbog bogatstva sirovinama i energetske izvorima, zbog središnjeg položaja u općedržavnom prostoru i pod utjecajem najnovijeg snažnog i složenog jugoslavenskog društvenog razvoja ovaj kraj naglo nepreduje, mijenja se i gubi osobine planinske izoliranosti i zaostalosti. Pod utjecajem ovih društvenih faktora formira se sjeverobosansko područje, dio središnje jugoslavenske ekonomske regije. Ovim promjenama ojačala je povezanost sjeverobosanskog kraja sa susjednim i ekonomski vrednijim dijelom rubnog državnog prostora. Na ove ćemo se promjene i tendencije kasnije osvrnuti.

Jugozapadni dio planinske jezgre predstavljen je krškim pojasom. Oskudica rahlog tla i vode objašnjava lako uništavanje prirodnog biljnog pokrova i ekonomsko značenje polja, čija vrijednost ovisi o dužini poplava i nadmorskoj visini. Krški kraj strada i od poplava (polja) u periodu kiša i od vrlo čestih ljetnih suša. Oskudica i nestabilnost ekonomskih izvora specifična su osobina kraja. Težak za domaće, krš je bio naročito negostoljubiv za strance. Krš je izolirao i odbijao jače od visokih planina. Preko ove zapreke nisu mogle prelaziti rimske legije, i u antičku se Dalmaciju prodiralo iz kontinentalnog zaleđa. Krš je kasnije odbijao bizantinske i venecijanske osvajače, koji su nadirali iz primorja, i zaustavljao Turke iz zaleđa. U tom pogledu imaju pojedini dijelovi krške zone nejednako značenje. Kirijaški koridor između primorja i pomoravsko-varždarskog kraja korisno je funkcionirao u mirnim prilikama i nije bio pogodan za ratne pohode. Izolaciona uloga ličko-krbavske zavale, područja »bila i polja« i katunske nahije dolaze do jačeg izražaja tek novijom koncentracijom prometnih veza u rijetke transverzalne doline i na najniže prijevoje.

Izdvojili smo najglavnije dijelove planinske jezgre i ukazali na neke njihove bitne osobine. Ova se podjela može dalje raščlaniti i osobine pojedinih krajeva mogu se detaljnije precizirati, ali to nije moguće u okviru ovog rada.

Rubni pojas — Oko planinske jezgre prostire se prohodni i gospodarski vredniji rubni pojas. On nije prirodnim osobinama jednoličan i društvenim značenjem jednako vrijedan. Prostrane i plodne nizine na sjeveru ekonomski su najvredniji dio. Na istoku se mozaično izmjenjuju zavale, povezane u složene doline i izolirani planinski blokovi; glavno značenje imaju prohodni dolinski dijelovi, planine su sekundarni element. Uska planinska barijera u sjeverozapadnom dijelu države samo je otežavala trajne veze između primorja i panonske zavale. More je uskom primorskom kraju na jugozapadu osiguralo, uz prirodnu sličnost, i društvenu povezanost. Prohodni i ekonomski vredniji rubni pojas stalno je privlačio stanovništvo iz siromašnije planinske jezgre, pri čemu su pojedini dijelovi prema svojim osobinama dolazili do različitog izražaja.

Ovaj sumarni pregled zajedničkih i posebnih osobina ukazuje, da se u rubnom pojasu može izdvojiti više regija. Mi ćemo se, zbog prirode rada, ograničiti samo na najglavnije.

Vojvođanska nizina — je po svom položaju, osobinama i društvenom značenju suprotnost planinskoj jezgri. Nazivamo je po najvećem dijelu, iako se njoj pribraja susjedni dijelovi Slavonije, Bosne i Srbije. Leži na perifernom i istaknutom dijelu državnog prostora. Nama pripada jugoistočni i najniži dio prostrane panonske ravnice, prema kome se sutiču Dunav i njegovi glavni pritoci. Tokom dugog vremena tokovi su naniželi velike količine naplavina i njihova je debljina izvjesno velika. Blizina i relativno manje reljefne prepreke prema istočnoevropskom prostoru omogućuju prodore hladnih kontinentalnih masa uzduha. Snažni hladni kontinentalni vjetrovi, osobito tokom glacialne epohe, izdvojili su iz bogatih riječnih nanosa fini prapor i pijesak.

Nakon pustošenja tokom turskih ratova i nakon novijih regulacionih radova dobiveni su veliki slobodni prostori, kolonizirani složenim etničkim

elementima. Povoljni prirodni uvjeti, mlada kolonizacija, jači utjecaji naprednijih zemalja srednje Evrope i dobre prometne veze omogućile su bogatu i trgovački orijentiranu agrarnu produkciju i s time povezanu industriju. Ovaj rubni dio jugoslavenskog državnog teritorija ekonomski je najvredniji i daje prehrambenu bazu cijeloj zajednici.

Velika ekonomska vrijednost, melioracioni radovi i mogućnosti daljeg povećanja produktivnosti na jednoj, a mala biološka snaga domaćeg stanovništva na drugoj strani omogućuju dalju kolonizaciju i privlače stanovnike iz siromašnijih dijelova države, osobito iz planinske jezgre.

Položaj ekonomski najvrednijeg i populaciono privlačnijeg prostora na izloženom rubu države, ima veliko značenje za cijeli državni organizam.

Srednja Srbija — Na vojvodansku nizinu nastavlja se prema jugu brežuljkasti kraj srednje Srbije raščlanjen otvorenim dolinama. Sutok dunavskih vodenih putova, moravsko-varždarski prohodni pojas prema jugu, dolina Marice prema jugoistoku, savski put prema zapadu i otvorena nizina na sjeveru čine ovaj kraj važnim čvorištem i pozornicom presudnih historijskih zbivanja u jugoistočnoj Evropi. U tome je značenje žarištno položenog Beograda.

Brežuljkasti krajevi i otvorene doline prirodno su veoma pogodni i rano naseljeni. Mnogi zaštićeni i župni krajevi omogućuju specijalnu i kvalitetnu agrarnu produkciju. Prohodna i vrlo plodna dolina Velike Morave stradala je tokom vojnih pohoda, a i danas je izložena prirodnim nepogodama (poplave).

Izloženi položaj donio je česta stradanja, ali je vrijednost kraja brzo privukla novu kolonizaciju. Slabljenje turske vlasti i obnova srpske države početkom 19. stoljeća privukli su koloniste iz siromašnijih planinskih krajeva. U ujedinjenoj Jugoslaviji ovdje su smještene glavne ustanove državnog organizma, a podrškom zajednice i inicijativom privatnika razvila se moderna privreda (željeznička, tekstilna i druga industrija), kojoj je Beograd središte, sa više satelitskih centara u dolini Morave, duž Save i Dunava i njihovih pritoka.

Administrativnom podjelom nove Jugoslavije ojačana je veza ovog prostora sa sjevernom vojvodanskom ravnicom, i NR Srbija dobila je istaknut ekonomski položaj u zajednici. Sredinom republike protječe Dunav, i tu je sutok njegovih glavnih pritoka, što ovom kraju daje i naročitu važnost u širem evropskom okviru.

Hrvatsko-slovenska regija — Sjeverozapadni dio državnog prostora ima vrlo značajan položaj i dosta složen izgled. Između alpskog i dinarskog gorja panonska se nizina u obliku zaliva približila Jadranskom, odnosno Sredozemnom moru. Prijelazi i sužen planinski pojas omogućuju veze između surovije kontinentalne sredine i pitomog Mediterana. Ovdje završava najvažniji meridijanski evropski put od Baltičkog do Sredozemnog mora (stari jantarski put) i ukršta se sa savsko-dunavskom magistralom usporedičnog smjera. Suhu krški kraj pogodovao je uređenju i održanju prijelaza prema moru. Lak prijelaz i veza između klimatski različitih krajina karakteriziraju odgovarajući meteorološki pojavi (česti ciklonski prolazi i prodori bure). Ovuda su se iz kontinenta probijale barbarske horde i u suprotnim smjerovima kretale vojne ekspedicije. Turci su nastojali zavladati ovim čvorišnim krajem i tu je organi-

zirana najjača obrana (Vojna krajina) protiv njihovih napada. Bogatstvo historijskih lokaliteta svjedoči o trajnoj i velikoj važnosti ovog čvorišnog kraja.

Moderni je razvoj samo pojačao značenje kraja. Mehanizacija prometa istakla je prometno-ekonomske prednosti. Parobrodi iskorišćuju duboko prodiranje Jadranskog mora u evropsko kopno i jeftinoću vodenog prometa — na krajnjim točkama razvile su se nove luke Trst i Rijeka. Ekonomski razvoj srednjeg podunavskog prostora i potreba veza sa svjetskim tržištima i slobodnim morskim putovima uvjetovali su gradnju modernih kopnenih veza i ojačali prometno-geografsko značenje kraja. To je pogodovalo i vlastitom ekonomskom napretku, te je ovaj kraj prvi među našim regijama, učestvovao u modernom privrednom razvoju. Duž bivše »Južne željeznice« nastali su u završnim lukama i na važnim raskršćima naši prvi industrijski centri (Maribor, Celje, Ljubljana, Zagreb, Karlovac, Rijeka i dr.). I u najnovijem rekreativno-odgojnom turističkom prometu, u kome naročito dolazi do izražaja privlačivost između kontinentalnih prostora i primorja, ovaj kraj ima veliko značenje i spada među glavna čvorišta Evrope; tome pridonosi i njegova prostorna raznolikost.

Naveli smo samo opće i najosnovnije osobine ove složene i značajne regije, u kojoj se može izdvojiti više manjih i međusobno različitih dijelova, što je dokaz bogatstva njenog prostornog inventara. Hrvatsko-slovensko čvorišno područje je ne samo najstariji, već najvažniji jugoslavenski industrijski kraj. Ispravkom sjeverozapadne granice i priključenjem Istre i Slovenskog primorja ova je regija geografski bolje zaokružena, poraslo je njeno značenje, a time je ojačan i političko-geografski položaj Jugoslavije u Evropi.

Metohijsko-povardarska regija — Kao što smo naglasili, ovdje izdvajamo samo najopćije regije, te smo pod jednim nazivom obuhvatili složen jugoistočni dio državnog prostora. To je sklop izoliranih planinskih masiva i zavala, koje su međusobno spojene sutjeskama ili niskim prijevojima. Zaseban život manjih cjelina i povezanost i prohodnost niskih dijelova učinili su ovaj kraj poprištem manjih sukoba i pozornicom velikih zbivanja. Ljetna suhoća i toplina kotlina, župnost prisojnih dijelova — blage forme i relativne klimatske pogodnosti planina, uvjetovali su specifičan život, kojemu su žarišta u planinskim podnožjima. U doba zaostale privrede planine su imale veće značenje (stočarstvo i poljodjelstvo); danas se vrše zamašni melioracioni radovi (u prvom redu natapanje) radi ekonomskog iskorišćivanja i razvoja kotlinskih nizina.

Korištenjem vrijednih rudnih ležišta (prvenstveno obojeni metali), hidroenergetskih izvora, uređenjem prometa, unapređenjem specijalne agrarne produkcije i razvojem gradova niču nove i napredne forme gospodarstva. U doba bizantinsko-turskih napada i domaćih razračunavanja kraj je imao osobito značenje (glavno područje srednjovjekovne srpske i makedonske države). Uništavanjem i bijegom starog stanovništva i novom kolonizacijom nastala je složena etnička slika, koja je dala osnovu za sukobe mladih nacionalizama. Priznavanjem makedonske narodnosti i poštivanjem nacionalne ravnopravnosti stvorila je nova Jugoslavija uvjete društvenog mira i napretka.

Ogromni naponi jugoslavenske zajednice, da se otkloni stoljetna zaostalost i razvije gospodarski život, koji odgovara prirodnim mogućnostima, daju ovom kraju puno značenje i predstavljaju jedan od najvećih uspjeha suvremenih težnji Jugoslavije (specifična vrijednost domaćih izvora (obojeni metali, subtropske kulture) i razvoj modernog gospodarstva ojačat će ulogu kraja u okviru jugoslavenske zajednice i otkloniti relativnu zaostalost.

Primorje — Iako je ovaj dio rubnog pojasa najuži i mjestimice gotovo neznatan, on ima specifične osobine i za zajednicu je funkcionalno veoma važan. Susjedno otočje povećava prostranstvo, a kanalski tip primorja olakšava prohodnost i pogoduje pomorstvu. Unutar ove regije mogli bismo izdvojiti više različitih dijelova, ali ćemo se ograničiti na glavne značajke cjeline. Pretežno vapnenački sastav i reljefna dinamika određuju glavne prirodne osobine i gospodarsko siromaštvo kraja. Stanovnici ove oskudne sredine tražili su rano na moru i preko mora nove izvore života. Pomorstvo i iseljivanje važne gospodarsko-socijalne osobine primorja i olakšale su njegovu funkciju u okviru državne cjeline.

Osobine sredozemne klime, skromna ali specijalna agrarna produkcija, korištenje mora kao ekonomskog izvora, turističko-rekreativno značenje, razvoj specifičnih industrija (brodogradnja, kemijska industrija, konzerviranje ribe, preradba uvezenih sirovina i sl.) određuju ekonomski karakter kraja.

Primorje ima naročito značenje za državnu zajednicu. To je fasada, kojom Jugoslavija gleda na more — povezanu pozornicu svjetskog zbivanja. Ovo značenje povećava povoljan položaj Jadranskog mora prema evropskom zaleđu i unutar sredozemnog morskog prostora. Prijašnja politička pocjepkanost, opća zaostalost i dominacija tuđinske volje ometali su puno iskorišćivanje položaja na moru, i primorje nije imalo odgovarajuće značenje.

Općim napretkom državnog zaleđa i uređenjem suvremenijih prometnih veza dolaze do izražaja prednosti položaja na moru i uloga primorja. Nakon uređenja veza sjevernog primorja sa zaleđem, grade se putovi, prema srednjoj i južnoj obali, što ide paralelno s razbijanjem izoliranosti i zaostalosti planinske jezgre.

Široki izlaz na more jača međunarodni položaj i nezavisnost države. Ovim položajem može Jugoslavija učiniti velike prometne usluge državama zaleđa, koje nemaju ili imaju nepovoljniji izlaz na more. Ova posrednička funkcija jača naš politički i ekonomski položaj. Međunarodno značenje primorja dolazi sve više do izražaja i u turističko-rekreativnoj funkciji, kojom se mnogo koriste i narodi kontinentalnog zaleđa.

Granični planinski krajevi — Duž državne granice ima više planinskih krajeva, koji s obzirom na položaj i specifične osobine imaju odgovarajuće značenje. Suroviji, izoliran, a većinom i zaostali kraj šalje višak svog stanovništva prema nižim i bogatijim krajevima. Ova odvojena planinska područja životno su povezana sa sususjednim nizinskim krajevima, prema kojima se odnose kao planinska jezgra prema cijelom državnom teritoriju. Granični planinski krajevi povećavaju peježnu raznolikost državnog prostora i služe kao dobar prirodni oslonac

državne međe. Međusobno izdvojeni, ovi se krajevi i znatno razlikuju, te ih treba pojedinačno označiti.

Alpski rub — je najvažniji među graničnim planinskim krajevima. Nazivamo ga rubom, jer nama pripada samo dio rubnog pojasa prostranih Alpa, najnaprednijeg planinskog područja svijeta. Naš alpski kraj je, zbog višeg stupnja kulturnog napretka, prirodnih osobina i dobrih prometnih veza, najatraktivnije planinsko područje Jugoslavije. Njegovi energetske i ljudski izvori bitni su za opći razvoj Slovenije. Ekonomski razvoj i funkcija kraja tijesno su povezani s cijelom državom, u kojoj znatan broj, osobito kvalificirane radne snage, nalazi zaposlenje.

Planinski kraj sjeveroistočne Srbije — čini vezu između Stare planine i Karpaata. Kraj karakteriziraju slabe prometne veze, znatan udio krševitog reljefa, etničko šarenilo stanovništva (prodor Rumunja) i prosvjetna zaostalost. Eksploatacija vrijednog rudnog bogatstva (bakar) i s time povezani razvoj industrije i probijanje važnih prometnih veza unose nove i naprednije elemente života.

Planine jugoistočne Srbije i sjeveroistočne Makedonije — su izoliran i dosta zaostao (Šopi) planinski granični kraj. Njegovo je stanovništvo životno povezano s bogatijim susjednim dolinama ili emigrira radi zarade u dalje i veće gradske centre.

Zapadna Makedonija — kraj dobro izraženih planinskih ravnjaka, sa Šar-planinom kao središtem, pogodio je razvoju stočarstva. Višak radne snage tražio je periodičnu zaradu ne samo kod nas, već i izvan državnih granica. Geografska sličnost i povezanost sa susjednim albanskim krajevima, kao i historijske prilike, uvjetovali su prodor albanskog elementa, što kraju daje posebno značenje.

Tendencije razvoja — Karakteristike regija nisu stabilne, prema tome i podjela na regije ima relativno značenje. Ona vrijedi za određeno doba. Istakli smo, da se značenje pojedinih regija tokom vremena mijenjalo. Opća je pojava, da društveni faktori mijenjaju značenje prirodnih elemenata i sve više dolaze do izražaja u prostoru.

Od prirodnih elemenata reljef je najznačajniji, on izdvaja pojedine cjeline i svakoj određuje osnovnu osobinu. Iskorišćivanjem dobrih i potiskivanjem negativnih prirodnih osobina čovjek mijenja prirodnu sliku i prilagođuje ju svojim potrebama i željama. Rezultati ovog rada ovise o kulturnom napretku i tehničkim sredstvima. Geografska slika je odraz odnosa između prirodnih elemenata i društvenih faktora. Dobra ocjena odnosa ovih snaga važna je za pravilno usmjeravanje daljeg društvenog razvoja, a to je jedan od glavnih zadataka i praktičan element geografskog rada.

Naš je društveni razvoj već donio velike promjene u regionalnim odnosima. Probijanjem prometnih veza, iskorišćivanjem rudnog bogatstva, a osobito hidroenergetskim izvorima, razvojem industrije, uređenjem gradova i uvođenjem drugih oblika modernog gospodarstva, razbija se izoliranost, otklanja zaostalost i smanjuje opseg planinske jezgre — to je najkarakterističnija osobina našeg društvenog razvoja. Smanjivanjem prostranstva planinske jezgre i otklanjanjem njenih negativnih osobina jača unutrašnja povezanost i homogenost državnog područja.

Na drugoj strani sve tješnje veze, opći razvoj i pomaganje zaostalih dijelova otklanjaju razlike i jačaju homogenost rubnog pojasa. Ovim se procesom gube naslijeđene razlike, i državni prostor postaje sve homogenija funkcionalna cjelina.

Kao rezultat ovog razvoja sve se izrazitije izdvaja središnja industrijska regija, koja se formira razvojem modernog gospodarstva u dobro položenim i dosad zaostalim i slabo povezanim krajevima. Smještaj i razvoj ove regije uvjetuju geografski položaj, rudna bogatstva sjeverne Bosne i srednje Srbije i blizina savske prometne magistrale. Radi što boljeg funkcioniranja i daljeg razvoja ovog gospodarski žarišnog dijela, uređuju se nove (željeznička pruga 45. paralele i njeni ogranci) i moderniziraju stare prometne veze, grade se novi i razvijaju stari gradski centri (Loznica, Tuzla, Banovići, Doboj, Maglaj, Zenica, Visoko, Travnik, Banja Luka, Prijedor i dr.). Daljim razvojem postojećih objekata, iskorišćivanjem energetskih izvora ove će promjene bivati sve izrazitije, a uloga regije u cijelom državnom organizmu jača. Razvojem ovog kraja spajaju se prije spomenute gospodarski naprednije regije (hrvatsko-slovenska i srednje Srbije) u povezan i ekonomski najrazvijeniji pojas državnog prostora, koji bismo mogli nazvati i »peripanonskim«.

Ove su promjene rezultat povezanog života i napora cijele zajednice. Vrijedniji rubni pojas svojim sredstvima iskorišćuje dosad neiskorištene izvore (hidroenergiju i rude) i razvija suvremene oblike gospodarstva u pristupačnim i povoljno smještenim dijelovima planinske jezgre. Bogatiji i gušće naseljeni rubni pojas garantira svojom potrošačkom snagom opstanak i dalji razvoj nove ekonomike u planinskoj jezgri. Ovim razvojem i promjenama mijenjaju se i stoljetna društvena gibanja; ne samo da opada, a mjestimice i prestaje emigracija iz planinske jezgre u bogatiji rubni pojas, već nove industrije privlače, osobito kvalificiranu radnu snagu, prema središnjim dijelovima.

Društveni naponi ne mogu otkloniti odlučujuće prirodne elemente, već samo umanjiti njihove negativne utjecaje. Visoki planinski krajevi ograničenih ekonomskih izvora i surove klime ostat će kraj male gospodarske vrijednosti i ograničene naseljenosti (sezonsko stočarenje i društveno osvježanje i oporavak). Prometne linije bit će u ovom kraju rijetke, a jači život vezan za obrađene dijelove.

Značenje rasporeda regija — Raspored regija sa surovijom i siromašnijom planinskom jezgrom i vrednijim rubnim pojasom ima značenje, koje se različito tumači.

Položaj vrednijih krajeva u izloženom rubnom dijelu znači opasnost za državni organizam. U doba ratova rubni dijelovi jače stradaju. U sjeveroistočnom i najizloženijem dijelu državnog prostora smješteni su najplodniji nizinski krajevi, koji garantiraju prehrambenu osnovu cjeline. Ta uloga utječe na osjećaje nacionalne zajednice, kojoj ovaj egzistencionalno važan kraj postaje naročito drag. Ovakav položaj najvrednijeg državnog prostora nameće državnom vodstvu opreznost, a loša iskustva jačaju miroljubivu narodnu psihu.

Na drugoj strani položaj planinskog bastiona u centru državnog teritorija omogućuje uspješnu organizaciju otpora i garantira rezistentnost

državnog organizma. Vidjeli smo, da je naša planinska jezgra bila tokom duže historije zbjeg u obrani i žarište protunapada, što je došlo do punog izražaja tokom NOB-e. Planinska će jezgra sigurno bolje rezistirati i u novom periodu zračnih i daljinskih napada.

Mnogo je značajnija organska i mirnodopska funkcija siromašnije i populaciono dinamičnije planinske jezgre. Biološki jak, a ekonomski slab, planinski kraj slao je konstatno višak stanovništva u okolne nizinske krajeve. Ovom je funkcijom naša planinska jezgra osvježivala i jačala rubne dijelove. Za nacionalnu stabilnost je, dakle, mnogo povoljnije, ako je biološki dinamičan planinski kraj u središtu državnog teritorija, odakle prijetju populaciona pojačanja rubnim i frontalnim dijelovima. Karpatski Rumunji su ne samo ugrozili strane elemente u transilvanskoj zavali, već su se raširili i po okolnim nizinama. Nijemci rubnih gorja prodirali su u češku zavalu. O ovoj realnosti nije vodila računa mađarska nacionalna megalomanija, koja i pored najradikalnijih mjera, nije mogla spriječiti slavenski i rumunjski pritisak s rubnih gorja. Ova nacionalno-historijska funkcija planinske jezgre naročito je značajna za jugoslavensku državnu stabilnost.

Istakli smo neke osnovne ideje i naglasili karakteristične regije jugoslavenskog državnog prostora. Ova se podjela može dalje, a očito i bolje, razraditi. Mi smo željeli istaći karakteristične elemente, izbjegavajući da regije klasificiramo po važnosti. Kompleksno-funkcionalno, odnosno geografsko promatranje i izdvajanje regija, ne slabi jedinstvo, već ističe bogatstvo sadržaja i unutrašnju povezanost jugoslavenskog prostora. Geografske regije ne traže izdvajanje, precjenjivanje ili podcjenjivanje prirodnih elemenata odnosno društvenih faktora — njih treba ocijeniti prema povezanom i jedinstvenom odrazu u prostornoj slici — to je bit i dokaz prednosti i jedinstva geografskog gledanja.

UPOREDITI S RADOVIMA:

- I. Cvijić: *Balkansko poluostrvo*, Zagreb 1922.
- J. Roglić: O geografskom položaju i ekonomskom razvoju FNR Jugoslavije. *Geografski glasnik* br. XI—XII, str. 11—26, Zagreb 1950.
- B. Z. Milojević: *Naši predeli*. Mala biblioteka Srpskog geografskog društva, sv. 8, Beograd 1949; *Geografske oblasti FNR Jugoslavije*. Zbornik Matice srpske, Serija prirodnih nauka, str. 5—10, Novi Sad 1952.
- K. Kayser: *Jugoslawien, ein Beitrag zur länderkundlichen Analyse eines Staatsgebietes*. *Landschaft und Land*. Festschrift E. Obst, str. 73—88, Remagen/Rhein, 1951.
- A. Melik: *Jugoslavija (Poglavlje »Pregled velikih geografskih predjela Jugoslavije*, str. 90—311), Zagreb 1952.

RESUMÉ

Contribution à la connaissance de la géographie régionale de la Yougoslavie

par J. Roglić

Il faut définir et classer les régions géographiques de deux points de vue: la complexité de leurs aspects et l'importance de leurs fonctions. La physionomie d'une région est l'expression d'une série de rapports entre éléments naturels et facteurs sociaux. Ces rapports varient au cours des temps et c'est pour quoi une division régionale ne peut avoir qu'une valeur relative.

L'auteur différencie deux grandes types de régions en Yougoslavie: le noyau montagneux et les régions périphériques. Le noyau montagneux s'étend entre le littoral adriatique, la vallée de la Save au Nord et les vallées méridiennes de Serbie à l'Est. Ces régions correspondent à l'ancienne Dalmatia romaine. Leurs possibilités économiques sont limitées, l'excédent de la population a émigré vers la zone périphérique plus riche. Les montagnes ont de tout temps constitué un refuge devant les invasions.

Mais ce bastion montagneux présente des aspects différents. Entre la vallée de l'Ibar à l'Est et le littoral de Dubrovnik à l'Ouest s'étend un arc de plateaux où, en raisons des facilités de circulation se sont développés de puissants mouvements pastoraux qui ont, en outre, facilité l'organisation de trafic caravanier de l'ancienne Dubrovnik. Le secteur septentrional est dissequé par les vallées affluentes de la Save et orientées vers le bassin panonnien: c'est la Bosnie, dont les centres vitaux sont localisés au fond des vallées. Le Sud-Ouest enfin se compose de calcaires, c'est le karst pauvre qui limite étroitement la zone littorale.

Autour du noyau central, s'étendent des régions économiques plus riches offrant de grandes facilités à la circulation des denrées et des hommes.

Au Nord de la Yougoslavie, les plaines de Vojvodine représentent la région la plus riche du pays. Son rôle dans la vie du pays est essentiel. C'est le grenier de la Yougoslavie.

Au Sud se prolonge une région des collines et de vallées jusqu'en Serbie moyenne. C'est l'un des carrefours européens les plus importants et c'est une région vitale du point de vue économique. Ce fut le noyau de l'état serbe libéré, centre d'une économie moderne.

Son rôle s'est encore accru après l'unification de la Yougoslavie. Belgrade est le

Le carrefour situé entre les Alpes, les montagnes dinariques et le bassin panonnien et adriatique — se compose de régions slovènes et croates, qui furent les centres d'importants événements historiques. C'est dans ces contrées qu'ont été établis les premiers moyens de communications modernes et que le développement industriel de la Yougoslavie a été amorcé. Très importantes du point de vue politique, assez avancées du point de vue économique, ces régions constituent l'une des parties essentielles de l'état yougoslave.

La partie sud-orientale se compose des régions de la Metohija et du Vardar, constituées par des massifs isolés et des chapelets des bassins. Les différentes parties qui composent la région sont très variées du point de vue économique. Elles furent à la fois le théâtre des conflits internes et un champs des batailles entre la Serbie, Bysance, puis les Turcs. C'est grâce à la constitution d'une république de Macédoine et au développement d'une économie originale et moderne que ces régions prennent une importance particulière et une vie nouvelle dans l'état yougoslave.

Le littoral est bien exposé, très découpé, mais il se compose en majeure partie de calcaires. Les habitants de ces régions pauvres ont commencé très tôt à exploiter les ressources de la mer, puis se sont tournés vers l'émigration. Mais l'Adriatique constitue le débouché le plus favorable des états du Danube moyen: c'est là un facteur essentiel d'importance économique et politique de la Yougoslavie.

Le long des frontières, se dressent quelques montagnes où la vie rappelle celle du noyau central. Les Alpes slovènes sont les régions économiquement les plus développées de toutes les montagnes de Yougoslavie.

Le développement social et économique de la Yougoslavie a transformé les rapports qui unissent traditionnellement ces différentes régions. Grâce à l'exploita-

tion intensive des matières premières et des sources d'énergie, une économie moderne s'est développée dans les régions centrales de l'Etat. L'étendue des régions répulsives s'est restreinte, l'essor industriel contemporain de la Bosnie septentrionale et centrale a noué de nouveaux liens entre les régions économiquement les plus avancées de Slovénie, de Croatie et de Serbie. Il en est résulté également un affaiblissement des courants migratoires issus du noyau montagneux.

Cette classification des régions-types dont nous avons seulement décrit les principes est imposée par la diversité et la richesse géographique de la Yougoslavie. Le caractère et la position du bastion montagneux ont sans doute de tout temps favorisé la défense du pays devant les invasions. Mais, en raison de la position périphérique des régions les plus riches, la guerre cause à l'état yougoslave des dommages considérables. Il est facile de comprendre que la paix est la condition fondamentale de la stabilité et de l'essor économique de la Yougoslavie. Les émigrations des montagnards ont toutefois renforcé l'importance des régions périphériques; ils ont contribué à assurer l'unité et l'homogénéité ethnique de l'Etat.

(Traduit par A. Blanc)